

A katalogizálás automatizálása a svájci nagykönyvtárakban

Luif Miklós

Egy 1987-ben megjelent könyvtárstatisztika nyolc könyvtárat sorol a legnagyobb svájci könyvtárak közé. Ezek a könyvtárak az éves költségvetésük nagyságának sorrendjében a következők: a Zürichi Műszaki Egyetem Könyvtára, Eidgenössische Technische Hochschule Bibliothek, (ETHB); a Zürichi Központi Könyvtár, Zentralbibliothek (ZZ); a Lausanne-i Nyilvános Egyetemi Könyvtár, Bibliothèque Cantonale et Universitaire (BPUL); a Baseli Nyilvános Egyetemi Könyvtár, Öffentliche Bibliothek der Universität Basel (OBUB); a Berni Nemzeti Könyvtár, Bibliothèque Nationale Suisse (BN); a Berni Városi és Egyetemi Könyvtár, Stadt- und Universitätsbibliothek (SUB-Bern); a Freiburgi Egyetemi és Kantonális könyvtár, Bibliothèque Cantonale (UB-Freibourg) és a Genfi Városi és Egyetemi Könyvtár, Bibliothèque Publique et Universitaire de Genève (BPU-Genf). Ha a könyvtárállományt vagy az évente beszerzett könyvek számát vennénk alapul, akkor is ezt a sorrendet kapnánk.

A Nemzeti Könyvtár kivételével mind a nyolc könyvtár automatizált. A két zürichi nagykönyvtár egy-egy saját rendszert alkalmaz, míg az összes többi a Lausanne-ban kifejlesztett SIBIL rendszert. A következőkben ezt a három rendszert vizsgáljuk meg közelebbről.

A Zürichi Műszaki Egyetem Könyvtára (a továbbiakban: ETHB) és a Lausanne-i Nyilvános Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban: BPUL) automatizálása kizárólagosan saját fejlesztés (beleértve a programozást is) alapján történt, míg a Zürichi Központi Könyvtár (a továbbiakban ZZ) egy kulcsrakész rendszert vásárolt, amelyen csak kisebb, adaptációs változtatások voltak szükségesek. Az automatizálás e három útját más-más sajátosságok jellemzik, mindegyik mint a értékű és mindhárom tapasztalataiból érdemes levonni a tanulságokat.

Szeretném előrebocsátani, hogy a gépi, technikai és a programozási problémákkal nem szándékozom foglalkozni. Inkább szervezési és könyvtárosi szempontból próbálok a katalógusok automatizálását megvilágítani.

A kívülről azt gondolhatná, hogy a svájci könyvtárak automatizálása mögött egy céltudatos, központi elképzelés áll. Ez nincs így. Az első erőfeszítések ezen a téren teljesen improvizáltak voltak, s az egyes könyvtárigazgatók vállalkozó szellemétől függően voltak eredményesek vagy hiúsultak meg. Egymás törekvéseiről sokszor nem is tudtak vagy csak jóval később értesültek.

***

Először az ETHB, majd a BPUL és a ZZ szánta rá magát a számítógépesítés megkezdésére. Míg az ETHB a kölcsönzéssel és a katalógusokkal kezdte, majd a folyóiratok

nyilvántartásával folytatta, addig a BPUL csak a katalógussal foglalkozott, a ZZ pedig csak az állománygyarapítási munkafolyamatot ültette át számítógépre. Igazi hálózattá pedig csak a lausanne-i vállalkozás alakult át, többek között olyan fontos egyetemi könyvtárak bekapcsolódásával, mint a baseli, berni, freiburgi, genfi stb., viszont nem törekedtek egy integrált könyvtári rendszer kiépítésére. Ezzel szemben elképzeléseik kivitelezése azonban lényegesen különbözik egymástól.

Mind az automatizálás megkezdésének időpontját, mind a könyvtárak nagyságát tekintve először az ETHB-vel kell foglalkoznunk. Itt 1963-ban vetődött föl az automatizálás gondolata. 1965-ben létrehozták a könyvtáron belül a kutatási és fejlesztési osztályt, amelynek a mai napig az a feladata, hogy megtervezze, kidolgozza és kivitelezze a könyvtár számítógépesítését. 1966 és 1968 között készült el az első tervezet. 1970-ben kezdték meg a kölcsönzés automatizálását és a disszertációk lyukkártyás katalógizálási adatfelvételét. Ennek nyomán nyomtatták ki az első, kezdetleges automatizált periodika-jegyzéket. (Az idők folyamán ezt egyre korszerűsítették.) 1971/72-ben továbbfejlesztették a kölcsönzési rendszert és kiadtak egy disszertáció-jegyzéket. 1974-ben egy külön adatfelvevő osztályt hoztak létre. 1975-ben a kölcsönzés és a periodika-nyilvántartás lyukkártyás formáját vezették be. 1976-ban megindult a lyukkártyás katalógizálás és szakozás. Ebben az évben még kiadtak egy mikrofilmlap-katalógust és megkezdtek az online kölcsönzést. 1977-ben elkészítették a címszókatalógust és összekapcsolták a folyóiratok címváltoztatásait. 1979-ben eldöntötték, hogy saját számítógépet vesznek. 1980-ban kiadták az utolsó papírra nyomtatott periodika-jegyzéket, s elhatározták, hogy online-katalógust vezetnek be saját fejlesztésben. 1981-ben megrendelték a saját számítógépet és 1982-ben üzembe is helyezték. Három hónaponkénti mikrofilmlap-katalógus kiadását határozták el, a lyukkártyákat pedig kivonták a forgalomból.

1983-ban az ETHICS (ETH Library Information Control System) kidolgozása mellett döntöttek. Ez egy új online-rendszer az adatfelvételre és visszakeresésre, s a mikrofilmlap-katalógusok előállítására is szolgál. 1984-ben kidolgozták a leíró és a szak-katalógussal, valamint a kölcsönzéssel és a katalógusban való kereséssel felvett bibliográfiai adatoknak az ETHICS-be való áttételének programozását.

Erre az időszakra esett az NB-val való együttműködési kísérlet is. Elsődleges célként az NB újkönyveinek és folyóiratainak a katalógizálását és a svájci könyvtárakban lévő külföldi folyóiratok jegyzékének újabb kiadását tűzték ki. Egy éves intenzív tárgyalások után a tervet föladták, mert elképzeléseik összeegyeztethetetleneknek bizonyultak.

1985-ben programozták az adatfelvételhez szükséges funkciókat és előkészítették az adatbázist (rögzítették az adatstruktúra formáját); a mikrofilmlap-katalógus kiadását áttették az ETHICS-re.

1986-ban elkészítették a szakkatalógus programjait és ugyanebben az évben belső használatra üzembe is helyezték őket: ma már lehetséges a keresés a megrendelési szám és a könyv számítógép azonosító száma szerint, továbbá a címben előforduló szavak szerint is. Az online-keresés németül, angolul és franciául történhet, s megszabható a megjelenés időhatárai és a keresett könyvnek nyelve is. A könyvtárhasználók 15 képernyőn folytathatnak online-keresést.

1989 első fele is eseményteli volt az ETHB-ben; az online-keresést követően a használó magán a képernyőn rendelheti meg a számára szükséges könyvet. Az 1976 óta elkészült címfelvételek mindegyike online kereshető az ETHICS-en. (A korábbi felvételek adatai persze nincsenek az ETHICS-nívóján.) az ETHICS-szel való keresés szempontjai tovább bővültek: eddig csak a címek szavaival, vagy azok összetételeivel és témák szerint lehetett a katalógusban keresni, most már a szerzőkkel, a szerző és a cím kombinációjával a megrendelési számmal és a felvétel számítógépi számmal is.

Az ETHICS-et egy programozókból és rendszerszervezőkből álló csoport fejlesztette ki, amelyben a könyvtárosi megközelítés kisebb hangsúlyt kapott. Például az érvényes katalogizálási szabványokat nem vették mindig tekintetbe, a könyvtárosok észrevételeinek csak akkor adtak helyet, ha azok a gépnek is tetszettek. A csoport lépésről-lépésre haladva állította össze a különböző funkciókat, s nem egy előre átgondolt koncepció alapján végezte a fejlesztést. Az olvasók vélt érdekeire hivatkozott egyes megoldásaiban, s a dolgok leegyszerűsítését mint erényt tüntették fel. Így a tudományos könyvtárak követelményei gyakran csorbát szenvedtek, és sort kellett keríteni az utólagos javításokra. Pozitívnek bizonyult viszont a folyóiratoknál az a megoldás, hogy a címváltozatokat összekötötték az adatbázisban. Ugyancsak előnyös a címek szavai szerint való keresés lehetősége (az ISBD/M első adatscsoportjában szereplő szó vagy név bármilyen kombinációban kereshető).

***

A BPUL 1971 óta fejleszti katalogizálási rendszerét SIBIL néven (Système Intégré pour les Bibliothèques de Lausanne). Egy belső használatra szánt rendszerből alakult ki a jelenlegi, öt hálózati rendszert magába foglaló és összekötő rendszerré. A lausanne-i központ a legnagyobb, mintegy 100 könyvtár tartozik a hálózatába Francia-Svájcban. A két legnagyobb hálózat (a francia-svájci és a baseli) össze is van kapcsolva egymással. Így a SIBIL új feloldása: Systeme Informatisé pour Bibliothèques.

A lausanne-i elképzelés az volt, hogy minél kevesebb külön rendszer alakuljon ki Svájcban, és hogy az adatfelvétel minél egyöntetűbb legyen. Elejét akarták venni annak, hogy a rendszerek áttekinthetetlen dzsungelje alakuljon ki.

A SIBIL nem egy integrált, minden könyvtári funkciót átfogó és kulcsrakész könyvtári rendszer; ezért is került ki a nevéből az "intégré" szó. Különösen regionális hálózatok kifejlesztésére, regionális hálózati katalógusok kiépítésére alkalmas. A közös katalogizálást és a könyvtárközi kölcsönzést segíti elő és idővel mint bibliográfiai adatbázis is jelentős lesz.

A rendszer megalkotói egy olyan megoldásra törekedtek, ahol a hálózat közös funkciói ellátása (a bibliográfiai adatbázis fölépítése) központilag történnek, míg a helyi funkciók (online keresés) helyileg. A hálózat szíve a közös bibliográfiai adatbázis, amit főleg a hálózat tagjai táplálnak. Ez a jelentős, közös erővel fölépített adatbázis lehetőséget nyújt a legkülönbözőbb hasznosításokra: bibliográfiai keresés, közös katalogizálás, különböző katalógusok, bibliográfiai listák előállítás, az egyes művek megrendelési forrásának felkutatása, a beszerzés koordinálása; a legfontosabb azonban a katalogizálás és a regionális központi katalógus.

A katalogizálást és a katalógust állították a központba, mert úgy gondolták, hogy a katalogizálás kulcsfunkció: hosszú lejáratú befektetés, ami egy adatbázis felépítését eredményezi. Egy ilyen adatbázis esetében szem előtt kell tartani, hogy a korlátozásokat később nem lehet visszafordítani, ezért az adatszerkezetnek eleve az USMARC vagy UNIMARC csereformátummal kompatibilisnek kell lennie; hasonlóan fontos követelmény, hogy mindenféle betű képezhető legyen és a leírások egy nemzetközileg, de legalábbis országszerte érvényes katalogizálási szabály szerint készüljenek. A leírásoknak az egyes résztvevők speciális igényeit is ki kell elégíteniük.

Az adatok bevitele online, tehát a számítógéppel való dialógus útján történik. A beépített ellenőrző funkciók segítségével a felvétel végén jelzi a gép, ha valamilyen fontos adat hiányzik vagy például egy ISBN hibás.

A központi katalogizálás elve egyszerű: minden könyv csak egyszer lesz katalogizálva. Az első adatfelvevő elkészíti a teljes felvételt hiánytalanul, a többi könyvtár, amelyben ugyanaz a könyv megvan, csak a saját, helyi adataival egészíti ki. Ez a "szövetkezeti" katalogizálásnak klasszikus formája. Előnye, hogy csak egy adatbázissal kell a keresésnél konzultálni, biztosított a katalógus homogenitása, s a számítógépet sem kell adatátvitelre programozni.

Az online keresés többféleképpen lehetséges (az OCLC-beli kereséshez hasonlóan). Vagy egy egyszerű kulccsal, mint például:

- a fővételi szám,
- ISBN/ISSN,
- raktári jelzet,
- szakjelzet,
- sorozatcím,
- cím szerint;

vagy hierarchikus sorrendben megadott szerző vagy szakjelzet (ill. tárgyszó) szerint; ebben az esetben egy számozott lista jelenik meg címekkel és ezekből a címekből választható ki a megfelelő. Ha a könyvtár saját állományában nincs meg a könyv, akkor a könyvet az egész hálózatban is keresni lehet és a lelőhelytől megrendelni. Mivel a tartalom szerinti feltárás nem egységesen történik az egész hálózatban, minden könyvtár a maga rendszere (Dewey, ETO, tárgyszavak) szerint egészíti ki a felvételt.

A SIBIL a kölcsönzési és a megrendelési funkciót nem támogatja ugyanolyan mértékben, mint a katalogizálást. Ezekre a funkciókra kis-, vagy mikroszámítógép alkalmazását ajánlja, amit esetleg összeköthetnek a helyi katalógussal.

A SIBIL pillanatnyilag öt központban működik: Lausanne, Basel, St. Gallen, Montpellier és Luxemburg. A központokat a REBUS (Réseau des Bibliothèques Utilisant SIBIL) nevű egyesület foglalja egybe. A REBUS célkitűzése, hogy:

- a SIBIL-t használó könyvtárak tevékenységét koordinálja és a rendszert továbbfejlessze,
- az új központokba a rendszert bevezesse és gondozza,
- a SIBIL-könyvtárakat egymással egybekösse,
- más szervezeteket, amelyek hasonló célokért munkálkodnak, figyelemmel kíséren és azokkal együttműködjen.

A REBUS tehát egyfajta könyvtári szövetkezet az információs áradat közös kezelésére és hasznosítására. A feladat ellátására néhány fős koordinációs személyzetet alkalmaz.

A SIBIL kezdettől fogva szolid könyvtárosi alapokon nyugszik, ezért nem rendíthette meg sem a technika fejlődése, sem a katalógizálási szabályok változása. Ellenkezőleg: flexibilitása oly magas fokú, hogy a rendszer újabb feladatokkal bővíthet és további könyvtárak katalógusainak az automatizálását is vállalja. A berni NB megbízásából a svájci könyvtárakban található külföldi folyóiratok jegyzéke elkészítését már elkezdte, s 1990-től a svájci nemzeti bibliográfiát is előállítja (s egyben az NB gépesített katalógusát is).

Az első lépéseket az automatizálás irányába már 1970-71-ben megtette. Gyáraptási osztálya 1974 óta automatizáltan küldi ki a megrendeléseket és ellenőrzi a leszállítást. Ugyanezzel a rendszerrel tartja nyilván a beszerzési keret felhasználását. Hetente és havonta listákat nyomtat ki a megrendelt és beszerzett könyvekről, az így nyert bibliográfiai adatokat azonban csak közvetve használja fel a katalógizáláshoz. 1983-tól a kölcsönzést is automatizálták. A kölcsönzési rendszer a lehető legegyszerűbb, amit el lehet képzelni: a könyv számítógépes azonosító száma, a leltári szám, valamint a kölcsönző száma és a kikölcsönzés dátuma alapján lehet visszahívni és előjegyeztetni, továbbá sokféle statisztika állítható elő.

A katalógizálás automatizálásának tervezése 1983-ban kezdődött. Egy munkacsoport azt a megbízást kapta, hogy keressen egy, már jól működő rendszert, amelyik nem csupán a katalógizálás automatizálására, hanem a gyáraptási munkafolyamatok automatizálásának korszerűsítésére is, később pedig a kölcsönzést és a periodikumok nyilvánartartását is el tudja látni, mint egy integrált rendszer.

Hat működő rendszert vizsgáltak meg alaposan: a nemzetközileg is ismert DOBIS/LIBIS, Urica, WLN (Washington Library Network) és GLIS (Geac Library System) rendszert: azonkívül a SIBIL-t és az ETHICS-et. A kiválasztáshoz egy pontozásos módszert alkalmaztak. A kiértékelés során a 113 kérdésre maximálisan 339 pontot lehetett adni, 0-tól 3-ig pontozva a válaszokat.

A legmagasabb pontszámot, 310-et a GEAC GLIS rendszer érte el. Az eredmény 91,5%-kal magasan a legkielégítőbb volt. (D/L: 273 pont, 80,5%) Urica (IBM): 237 pont 70%. WNL: 231 pont, 68%, ETHICS: 202 pont, 60%.)

A GLIS a kanadai GEAC cég terméke. A cég fő működési területe a bankok és más irodák adminisztrációjának automatizálása mellett a könyvtári automatizáció. Maga állítja elő mind a hardvert, mind a szoftvert. Számos országban a legkülönbözőbb könyvtáraknak adták el rendszerüket (legújabbban a leningrádi akadémia könyvtárának), amit folytonosan bővítenek és fejlesztenek, az egyes könyvtárak igényeihez alkalmazkodva. A ZZ ezzel a rendszerrel 1988 júliusában kezdte meg a katalógizálást majd egyéves előkészület után a gyáraptási munkák automatizálásának megkezdését 1989 szeptember 1-jére tűzte ki.

A GLIS rendszer modulárisan integrálja egy könyvtár összes munkaterületét, s négy fő szoftver részből áll. Az adatbázisban különböző hosszúságú rekordokat lehet beadni, ami ideális egy könyvtári rendszer szempontjából. A GLIS mind a könyvtárosok, mind a használók számára előnyös. Az egyes részek külön felépítésének és a rendszer

flexibilitásának köszönhető, hogy a GLIS minden típusú és nagyságú könyvtárban használható. Arra is megvan a lehetőség, hogy több kis könyvtár összeállva egy hálózatot alkosson és a rendszert közösen használja egy közös adatbázis felépítésével és a kölcsönzés lokális végzésével. A GLIS szíve az adatbázis, amely minden bevitt tétel, minden bibliográfiai adatát tartalmazza. Természetesen nemcsak könyvek, hanem bármely más dokumentum katalogizálására is alkalmas.

A GLIS dialógusra alapozott katalogizálási rendszerében kényelmesen és gyorsan található meg a keresett cím. A tételek bevitele a képernyőn történik és a könyvtár maga döntheti el, milyen részletességű leírást készít. A másutt készült, gépileg olvasható tételek átvétele MARC-formátumban minden további előkészület nélkül lehetséges, de a nem MARC-formátumú adatok átvétele sem jelent problémát.

Katalogizálás közben lehetséges a rendszerben tárolt egyéb adatokat lehívni vagy azokat átmásolni, az adott leírásba. Beépített ellenőrző funkciók segítik elő a címfelvétel minőségi ellenőrzését.

Minden használati modul kapcsolatban van az adatbázissal, ezért az adatbázis ellenőrzésének a rendszer működésére nézve nagy jelentősége van. Az adatbázis ellenőrzésének fő módja a mutatók rendbentartása. Említést érdemelnek a GLIS alábbi tulajdonságai:

- Egyszerűen és rövid várakozási idővel lehetséges a közvetlen párbeszéd a rendszerrel. Amíg a katalogizáló nem rendelkezik az ehhez szükséges gyakorlattal, addig egy segédképernyőre a szükséges tudnivalókat munka közben leívatja.
- A GLIS integrálja az egyes alrendszereket, a beszerzési, kölcsönzési és katalogizálási alrendszer egymáshoz kapcsolható. Ugyanakkor idegen adatbázisok is (nemcsak bibliográfiai hanem szerzői adatbázisok is) átültethetők a rendszerbe.
- Listák vagy részcatalogusok mágnesszalagokra kikülöníthetők, papírra kinyomtathatók.
- Az online párbeszédre különböző lehetőségek vannak: szerzők (személy vagy testület), cím vagy címszó, ISBN/ISSN, megrendelési szám és három vezérszó (szerzővezérszó, címvezérszó) szerint lehetséges a keresés. Nagy előnye a rendszernek, hogy a kereséshez elég beadni egy névnek vagy szónak csak az első néhány betűjét; bár minél több jellel keressük, annál pontosabb választ kapunk. Az évszámokkal is körülhatárolhatjuk a keresést: egy bizonyos megjelenési év előtt vagy után megjelent műveket kereshetünk.
- A Boole-féle logika szerinti keresés egy egyszerűbb formájában, a szerző és a cím első négy-négy betűjével kombinálva lehetséges. A teljes Boole-féle keresés megoldásán intenzíven dolgoznak a GLIS emberei.
- A megtalált tétel öt különböző formában jelenhet meg a képernyőn: 1. kivonat a mutatóból, 2. kivonat a szerző műveiből vagy egy adott címen szereplő művekből, 3. teljes leírás, 4. egyszerűsített leírás, 5. MARC-struktúrában megadott leírás.
- Különlegessége még a rendszernek, hogy a "lásd"-utalás már a mutatóban szerepel és onnan is fölhívható a címfelvétel. A "lásd még"-utalás viszont csak a keresett cím kiválasztása után jelenik meg.

- Az a katalogizálási alapszabály, hogy ugyanaz a személynév vagy testületnév mindig ugyanazon formában képezze a besorolási adatot, teljességgel érvényesül. Az első felvételkor az egységesített másolat egy külön mutatóba össze van kötve a mutatóban álló egységesített névalakkal, így akár egyik, akár másik névalak szerint történik a keresés, a képernyőn a név mögött megjelenik az a szám, amelyik mutatja, hogy hány bibliográfiai leírás található a rendszerben a keresett szerző, ill. testület nevével. Kívánságra egy gombnyomásra sorban megjelennek a képernyőn a lehívott címek.
- A címleírások minden nehézség nélkül megadhatók a MARC-formátumban, mert a MARC az amerikai katalogizálási szabályzaton, az AACR-en alapszik, ami viszont nagyon közel áll a svájci, egyáltalán a nemzetközi ISBD szabályzathoz. (Egyetlen eltérés a többkötetes művek leírásánál az, ahol a svájci szabályok szerint többszintű felvételt kell készíteni, amit azonban az amerikai szabályok nem ismernek, s ezért a GLIS-ben sem lehetséges. Ezen a problémán még dolgoznak a GLIS programozói.)
- A kereséskor előre el kell dönteni, hogy szerzőt, címet, címszót stb. akarunk-e keresni.
- Mind a mutatókban, mind a szerzői (személyek és testületek) ill. címkatalógusban előre és hátra lehet lapozni.

Az egyes könyvtárakra jellemző helyi adatok a következők:

- a tulajdonos könyvtár neve,
- a leltári szám,
- a belső ellenőrző szám,
- raktári jelzet, ill. példányszám,
- a példány specifikus leírása.

Az a tény, hogy egy városon, régióon, országon belül, vagy akár nemzetközileg is több könyvtári rendszer is létezik, a technika fejlődésével mind kisebb akadálya az együttműködésnek. Ezt az is bizonyítja, hogy a ZZ mind a német mind az észak-amerikai nemzeti bibliográfiák mágnesszalagos leíró felvételeit át tudja venni. Így az adatbázisban szereplő címek 50%-a idegen felvételeken alapszik.

